

BESPREKINGSARTIKEL

De strijd om het koloniale verleden

Trauma, herinnering, en de 'Imperial History Wars' in Nederland

Matthijs Kuipers

TVGESCH 131 (4): 657–676

DOI: 10.5117/TVGESCH2018.4.009.KUIP

Abstract***Contesting the colonial past. Trauma, collective memory, and the Dutch 'Imperial History Wars'***

This review article discusses three recent books on Dutch colonialism. In *De brandende kampongs van generaal Spoor*, Rémy Limpach demonstrates how systemic mass violence was part of the Dutch effort against Indonesian decolonization 1945-1949, and thereby questions words like 'exces' that are still commonly used to describe these events. In *White innocence*, Gloria Wekker shows how colonial categories of mind still operate in the Netherlands. *Europe after empire*, a vast comparative study into five former imperial metropolises by Elizabeth Buettner, makes a claim similar to Wekker's, but across empires, leading her to conclude that Europe has not come to terms with its colonial past. In this review I argue that these books have more in common than their nominal themes suggest, and point to a future research agenda centered on the formation colonial mentalities across space and time.

Keywords: colonialism, decolonization, violence, historiography

Met postkoloniale theorie en de Nederlandse geschiedschrijving heeft het lang niet willen vlotten.¹ Zo schreef Gert Oostindie, directeur van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV), in 2010 nog dat het putten

uit de methoden van *postcolonial studies* alleen maar zou leiden tot 'een gebrek aan conceptuele helderheid' en dat het een 'wankele empirische basis' met zich mee zou brengen.² Hij is met die opvatting in Nederland niet de enige. Terwijl

¹ Mijn dank aan Lotje van Uhm, Roel Frakking, Remco Raben, de anonieme referent en de redactie van *Tijdschrift voor Geschiedenis* voor hun commentaar op eerdere versies van dit stuk.

² Gert Oostindie, *Postcolonial Netherlands: Sixty-five years of forgetting, commemorating, silencing* (Amsterdam 2011) 238.

postkoloniale invloeden vanaf midden jaren negentig voelbaar waren in met name de Britse *new imperial history*, was dat hier minder het geval. De term *new imperial history* werd pas een paar jaar geleden expliciet in verband gebracht met Nederlands onderzoek naar het koloniale verleden.³ De vraag is waar die onmin vandaan komt. Aan de vermeende conceptuele helderheid van de oude begrippen waarmee het koloniale verleden beschreven werd – ‘geweldsexcessen’, ‘politieele acties’, ‘ethische politiek’, of ‘poenale sanctie’ – kan het in ieder geval niet liggen: die verdoezelen meer dan ze verhelderen.

De drie hier besproken werken – van Rémy Limpach, Gloria Wekker en Elizabeth Buettner – rekenen elk op hun eigen manier af met dat verouderde begrippenapparaat van de koloniale geschiedschrijving. De nadruk ligt in deze bespreking op Rémy Limpachs *De brandende kampongs van Generaal Spoor* (2016), het boek dat de definitieve afrekening moet zijn met de problematische term ‘exces’ als omschrijving van de Nederlandse geweldsdaden tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Toch is het tegelijkertijd opmerkelijk dat zijn boek voelt als een afrekening, want Limpachs conclusie – er was sprake van structureel geweld en bij sommige legeronderdelen zelfs van systematisch massaal geweld tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog – komt ook niet geheel onverwacht.

Limpach is niet de eerste die over geweld in dekoloniserend Indonesië schrijft. Hij sluit aan in een lange rij historici en

andere wetenschappers die zich over deze geweldskwestie hebben gebogen. De lijn strekt zich uit van de van overheidswege door onder andere Cees Fasseur geschreven Excessennota in 1969, via het werk van de sociologen Hendrix en Van Doorn in de jaren zeventig, tot meer recente bijdragen. Waar Hendrix en Van Doorn het geweld voor het eerst als ‘structureel’ bestempelden, gaat de recentere historiografie nog verder door de koloniale samenleving als een ‘staat van geweld’ te kwalificeren en er niet meer voor te schuwen om het woord ‘oorlogsmisdaden’ in verband te brengen met het Nederlandse militaire handelen tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog.⁴ In een recent themanummer van het *Journal of Genocide Studies* trokken Bart Luttikhuis en Dirk Moses die lijn door met op te merken dat de dekolonisatieoorlog in Indonesië meerdere kenmerken vertoont die onder de definitie van genocide vallen, zoals een ontmenselijk vijandbeeld.⁵ De recente historiografie, kortom, ziet koloniaal geweld niet meer als betreuenswaardig incident maar als een wezenskenmerk van de koloniale situatie en plaatst het naast andere historische vormen van massaal geweld.

De paradox van *De brandende kampongs* is dat de maatschappelijke impact

3 Zie Remco Raben, ‘A New Dutch Imperial History? Perambulations in a prospective field’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 128 (2013) 5-30 en de overige bijdragen aan hetzelfde themanummer.

4 J.A.A. van Doorn en W.J. Hendrix, *Ontsporing van geweld: Over het Nederlands/Indisch/Indonesisch conflict* (Rotterdam 1970); Henk Schulte Nordholt, *Een staat van geweld* (Rotterdam 2000); Gert Oostindie, *Soldaat in Indonesië. 1945-1950: getuigenissen van een oorlog aan de verkeerde kant van de geschiedenis* (Amsterdam 2015); Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* 29 delen (’s-Gravenhage 1969).

5 Bart Luttikhuis en A. Dirk Moses, ‘Mass Violence and the End of the Dutch Colonial Empire in Indonesia’, *Journal of Genocide Research* 14 (2012) 257-276, aldaar 271.

van het boek veel groter was dan je zou verwachten van een boek dat de historio-
grafische trend volgt. ‘Moorden en martelingen verdoezelen was “gewoon beleid”’, kopte bijvoorbeeld het *NRC Handelsblad* in een mix van verontwaardiging en ongelof bij een interview met Limpach.⁶ Wie zich door dat mediabeeld laat leiden, zou moeten concluderen dat *De brandende kampongs* niet zozeer een logische vervolgstap is in het onderzoek naar de onafhankelijkheidsstrijd in Indonesië, maar een revolutionair boek dat het bestaande geschiedbeeld op zijn kop zet. En ook voor die interpretatie is wel iets te zeggen: er is weliswaar geen sprake van een volledig nieuwe interpretatie, maar het onderzoek dat Limpach voor *De brandende kampongs* heeft gedaan is wel ongeëvenaard in omvang. Dat zorgt ervoor dat de conclusie steviger staat dan bij alle eerdere werken over de Nederlandse rol in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog.

Hoe moeten we de aandacht voor *De brandende kampongs* begrijpen? Ik wil hier laten zien dat het noodzakelijk is om het boek te plaatsen in de context van de bredere strijd om de interpretatie van het koloniale verleden. Deze strijd lijkt op wat historicus Dane Kennedy in Groot-Brittannië de ‘imperial history wars’ noemt en gaat niet zozeer om het betwisten van feiten of het blootleggen van nieuw bronmateriaal als wel om de vraag welke plek dit verleden inneemt in het collectieve geheugen.⁷ Minstens zo belangrijk als het nauwkeurige historisch onderzoek dat ten grondslag ligt aan *De brandende*

kampongs is daarom ook de taal die Limpach gebruikt. Het woord ‘exces’ staat bij hem consequent tussen aanhalingstekens en termen als ‘moord’ of ‘oorlogsmisdaad’ worden niet geschuwd.

Net zo’n taal- en interpretatiestrijd treffen we aan bij het tweede boek dat hier besproken wordt. *White innocence* (2016) van Gloria Wekker heeft als uitgangspunt dat vierhonderd jaar koloniale overheersing haar sporen heeft nagelaten in de Nederlandse cultuur. Het ‘culturele archief’ (een begrip dat Wekker ontleent aan het werk van Edward Said) van Nederland is gevormd door de koloniale ervaring. Wekker is natuurlijk niet de eerste die put uit het werk van Said, maar wel een van de eersten die de onvermijdelijke conclusie waartoe Said moet leiden zo onomwonden onder woorden brengt: vooral voor historici is het nog een weinig gehoorde boodschap dat de raciale categorieën die gevormd zijn in de koloniale tijd ook vandaag nog werkzaam zijn. Met name het titelbegrip ‘witte onschuld’ – onschuld als een staat van ontkenning, oftewel het onvermogen van witte Nederlanders om zich rekenschap te geven van racisme en de doorwerking van het koloniale verleden – riep veel negatieve reacties op bij het grote publiek, wat de these van Wekker alleen maar illustreerde. Het leidde tot een merkwaardig Droste-effect, want *White innocence* stond zo in het oog van de storm die het zelf bestudeert.⁸

Het derde boek in deze bespreking bestudeert de kwestie van collectieve herinnering in een vergelijkend perspectief op

6 Anne-Lot Hoek, ‘Moorden en martelingen verdoezelen was “gewoon beleid”’, *NRC Handelsblad*, 29 september 2016.

7 Dane Kennedy, ‘The Imperial History Wars’, *Journal of British Studies* 54 (2015) 5-22, aldaar 6.

8 In de eind 2017 verschenen Nederlandse vertaling van *White innocence* heeft Wekker dan ook een hoofdstuk toegevoegd over de ontvangst van haar boek in Nederland: Gloria Wekker, *Witte onschuld: paradoxen van kolonialisme en ras* (Amsterdam 2017).

vijf voormalige Europese kolonisatoren. In *Europe after empire: Decolonization, society, and culture* (2016) stelt Elizabeth Buettner dat de ‘mental decolonization’ in al deze landen verre van compleet is. De reacties op de boeken van Limpach en Wekker lijken die stelling te ondersteunen. Wat deze drie boeken samenbrengt is dan ook hun plek in het publieke debat, meer dan bijvoorbeeld hun respectievelijke thematiek dat doet. In de secties hieronder bespreek ik daarom niet alleen elk boek voor zich, maar leg ik ook de nadruk op hun functie in de maatschappelijke discussie en de vraag waarom zij elk andere open zenuwen lijken te raken. Stef Scagliola constateerde een paar jaar geleden al dat een publiek debat vooral ontstaat op de momenten dat de perceptie van neutraliteit plaatsmaakt voor passie en polemieken.⁹ Dat roept de vraag op welke criteria we eigenlijk voor ‘neutraal en afstandelijk’ hanteren. Waarom wordt het gebruik van termen als ‘oorlogsmisdaad’ en ‘white supremacy’, zoals Wekker en Limpach doen, niet als onpartijdig gezien? Claims over afstandelijkheid en passie zijn integraal onderdeel van de herinneringsstrijd, betoog ik hier, wat de politiek van emoties tot een onmisbaar onderzoeksobject maakt voor wie die herinneringsstrijd wil begrijpen.

Een vuile oorlog

Als *De brandende kampongs* ondanks de wetenschappelijke afstandelijkheid leest

als een beschuldiging is het omdat de auteur, anders dan we gewend zijn, weigert een blad voor de mond nemen. Het woord ‘oorlogsmisdaad’ werd weliswaar door veteraan Joop Hueting gebruikt bij zijn getuigenis op de nationale televisie in 1969, maar in academische discussies heeft deze term het – zonder overigens expliciet ontkend te worden – vaak op moeten nemen tegen noties van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd in termen van ‘Nederlands laatste koloniale avontuur’ of varianten daarop. Vroegere publicaties over de gewelddadige gebeurtenissen tijdens de dekolonisatiestrijd spraken in navolging van de Excessennota vrijwel zonder uitzondering van ‘excessen’.¹⁰ In de publieke ruimte was de weerstand tegen incriminerende terminologie nog veel sterker – zie bijvoorbeeld de druk die eind jaren tachtig werd uitgeoefend vanuit de hoek van veteranen op historicus Loe de Jong. Aanvankelijk wilde De Jong in zijn studie *Het Koninkrijk der Nederlanden* over ‘oorlogsmisdaden’ schrijven, maar hij stelde dat later bij naar ‘excessen’.

De aandacht in de literatuur voor geweld als een van de definiërende kenmerken van de koloniale situatie is nog maar een recente ontwikkeling. Als gevolg daarvan is er steeds minder terughoudendheid in het gebruik van terminologie. Het standpunt van Cees Fasseur, die in zijn memoires nog schreef dat het gebruiken van termen als ‘structureel geweld’ of ‘oorlogsmisdrijf’ wat hem betreft maar een woordenspel was, neemt intussen

9 Stef Scagliola, ‘Cleo’s “unfinished business”: coming to terms with Dutch war crimes in Indonesia’s war of independence’, *Journal of Genocide Research* 14 (2012) 419-439, aldaar 429.

10 Zie W. IJzereef, *De Zuid-Celebes affaire. Kapitein Westerling en de standrechtelijke executies* (Dieren 1984) en Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing van geweld*.

niemand meer in.¹¹ Gert Oostindie spreekt in *Soldaat in Indonesië* (2015) bijvoorbeeld van ‘oorlogsmisdaden’, en hij is daarin niet de enige.¹² Maar waar je bij *Soldaat in Indonesië* nog zou kunnen volhouden dat het vanwege de persoonlijke verhalen alleen anekdotisch bewijs levert (waar al wat gymnastiek voor nodig is), komen in de *De brandende kampongs* twee essentiële dingen samen: grootschalig en systematisch onderzoek én het besef dat de juiste woordkeuze er toe doet.

De grote vraag is hoe het beeld van ‘excessen’ zo lang stand heeft kunnen houden. Na Limpachs boek kopte de NOS nog dat we ‘nu weten dat het oorlog is geweest in Indonesië, een vuile oorlog’, terwijl zelfs toen Hueting in 1969 het woord ‘oorlogsmisdaden’ in de mond nam dat geen verrassing kon zijn voor wie tijdens de jaren 1945-1949 de veelal kritischere linkse media volgde. De beruchte kapitein Raymond Westerling werd bijvoorbeeld al tijdens de moordpartijen op Zuid-Celebes in het openbaar omschreven als ‘de beul van Zuid-Celebes’.¹³ Wie het wilde weten wist daarom ver vóór Limpach wel dat Nederland geen ‘keurige oorlog’ vocht in Indonesië, of kon dat op zijn minst vermoeden, omdat er simpelweg genoeg feiten al op tafel lagen.¹⁴

11 Cees Fasseur, *Dubbelspoor: herinneringen* (Amsterdam 2016).

12 Oostindie, *Soldaat in Indonesië*; Zie voor de uitdijende literatuur over laatkoloniaal geweld bijvoorbeeld: Roel Frakking, “Who wants to cover everything, covers nothing”: The organization of indigenous security forces in Indonesia, 1945-50’, *Journal of Genocide Research* 14.3-4 (2012) 337-358.

13 ‘De beul van Zuid-Celebes thans te Djakarta’, *De Waarheid*, 23 juli 1947.

14 Voor recent werk zie het themanummer van het *Journal of Genocide Research* over massaal geweld tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog:

Een verklaring voor de hardnekkigheid van het ‘excessenperspectief’ is dat ‘weten’ hier niet zozeer slaat op de beschikbaarheid van kennis als wel op de mate waarin die kennis onderdeel is van het collectieve bewustzijn. Dit is ook ongeveer wat Paul Bijl betoogt in *Emerging memory* (2015), namelijk dat in het collectieve bewustzijn de juiste referentiekaders missen om Nederlandse wandaden te registreren. Ze passen niet in een bestaand Nederlands zelfbeeld en worden zo steeds opnieuw ‘ontdekt’ en weer vergeten, ad infinitum.¹⁵ Bijl stelde daarom in zijn boek dan ook dat kale overzichten van koloniale gruweldaden – zie bijvoorbeeld *Roofstaat* van Ewald Vanvugt – zinloos zijn als aanklacht omdat ze het probleem verkeerd diagnosticeren: van een gebrek aan kennis is geen sprake.

Zolang echter die koloniale referentiekaders niet veranderen, of slechts erg langzaam, is het begrijpelijk dat het vernieuwende karakter van Limpachs bevindingen benadrukt wordt door iedereen die het koloniaal historisch bewustzijn wil bevorderen. Confrontaties met zwarte bladzijden uit de geschiedenis, zoals in het boek van Vanvugt, maar zeker ook in *De brandende kampongs*, kunnen op termijn wel degelijk van invloed zijn en tot een correctie op het koloniale zelfbeeld leiden. Hoe zo’n verandering zich precies zal voltrekken is een groot vraagteken, niet alleen vanwege het ontbreken van een glazen bol, maar ook omdat *memory*

Luttikhuis en Moses, ‘Mass violence and the end of the Dutch colonial empire in Indonesia’. Ook in de jaren zeventig en tachtig was er met tussenpozen aandacht voor het vuile karakter van de dekolonisatie, zie met name: Van Doorn en Hendrix, *Ontsporing van geweld*; Jzereef, *De Zuid-Celebes affaire*.

15 Paul Bijl, *Emerging memory: Photographs of colonial atrocity in Dutch cultural remembrance* (Amsterdam 2015).

In politiek café Pieterspoort discussieerden onder anderen Joop Hueting (hier aan het woord) en Joop van Tijn over de oorlogsmisdrijven die Nederland in het voormalig Nederlands-Indië gepleegd zou hebben, 22 januari 1969.

Nationaal Archief, fotocollectie Anefo, fotograaf Joost Evers

studies zich eerder met het karakter van het sociale geheugen en de verhouding tussen heden, verleden en representatie bezighoudt dan met de causaliteitsmechanismen en veranderingsprocessen in de collectieve beeldvorming.¹⁶ Maar, schreef Maurice Halbwachs al, wat we in

¹⁶ Voor een bespreking van deze methodologische beperking van *memory studies*, zie Alon Confino,

ieder geval weten is dat ‘social memory erodes at the edges’.¹⁷ De constante stroom

‘History and Memory’, in: Axel Schneider en Daniel Woold ed., *The Oxford History of Historical Writing. Volume 5: Historical Writing since 1945* (Oxford: Oxford University Press 2011) 36-51, aldaar 46-47.

¹⁷ Maurice Halbwachs, ‘The Collective Memory’, in: Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi en Daniel Levy ed., *The Collective Memory Reader* (Oxford: Oxford University Press 2011) 139-149, aldaar 144.

van antikoloniale aanklachten zorgt er in ieder geval voor dat beelden van het koloniale heden voorhanden blijven, en niet naar die kantlijn van Halbwachs afdrijven.

Dan is er ook nog sprake van een institutioneel belang bij het in stand houden van het ‘excessenperspectief’; het rechtvaardigt namelijk onderzoek op dat terrein. In 2013 verwierp de regering nog een verzoek van het KITLV, het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) en het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) voor de financiering van een grootscheeps op te zetten onderzoek naar militair geweld tijdens de Indonesische dekolonisatie. Veel betrokkenen binnen en buiten het vakgebied hadden de afgelopen jaren echter het gevoel dat er een toenemende aandacht was voor koloniale geschiedenis, zeker ook buiten de universiteit – zie bijvoorbeeld de succesvolle rechtsgang van de Rawagade-weduwen. Limpachs boek gaf een nieuwe gelegenheid voor deze drie instituten om de druk op de Nederlandse overheid op te voeren om een grootscheeps onderzoek te financieren. Ditmaal met succes, want eind 2016 maakte de regering bekend nu wel extra middelen ter beschikking te stellen voor een dergelijk onderzoek. Inmiddels is dit onderzoek onder de titel *Dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950* van start gegaan met als doel vragen te beantwoorden over de ‘aard, omvang en oorzaken van structureel grensoverschrijdend geweld in Indonesië’.¹⁸ Het benadrukken van de nieuwheid van de inzichten in *De brandende kampongs van Generaal Spoor* paste dus – bewust of onbewust – ook in een institutionele strategie.

¹⁸ Website van het project *Dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië, 1945-1950*, <http://www.ind45-50.org> (geraadpleegd 12 juli 2017).

Een deel van de onderzoeksvragen van dit nieuwe project beantwoordde Limpach echter al in *De brandende kampongs van Generaal Spoor*. De titel van zijn boek is ontleend aan een brief aan het thuisfront van reservekapitein Ko Zweeres, en daarin komen veel elementen uit het boek en uit de bredere herinnering aan het koloniale verleden samen:

En het is wel bitter vernederend om het gevoel te hebben: die moffen, die wij hebben veracht [...] waren toch in vele opzichten correcter dan wij. Natuurlijk kun je proberen door je persoonlijk optreden goed te maken, wat anderen misdoen, maar daarmee wek je de doden niet op uit hun graven, daardoor herrijzen de verbrande kampongs van Spoor niet uit hun as.¹⁹

Zweeres laat zien dat er al vanaf eind jaren veertig een bewustzijn was van (de implicaties van) het ombrengen van Indonesische gevangenen. Zijn brieven vormden de basis voor een van de eerste klokkenluidersgeluiden in de Nederlandse samenleving: in een op 26 februari 1949 in *De Groene Amsterdammer* verschenen artikel werd uit de doeken gedaan hoe het er in Indonesië aan toe ging.²⁰ Tegelijkertijd zien we bij Zweeres ook de grenzen van zulke kritiek, aangezien hij tevens wees op de Indonesische schendingen van het oorlogsrecht, de Nederlandse acties vooral neerzette als reactie daarop, en, in Limpachs woorden, ‘benadrukte dat Indonesië zeer veel aan Nederland te danken had en dat de Republiek als gevolg van

¹⁹ Rémy Limpach, *De brandende kampongs van Generaal Spoor* (Amsterdam 2016), 633.

²⁰ Ibidem, 624-633.

een te gering aantal intellectuelen voor het bestuur nog altijd was aangewezen op externe – lees Nederlandse – hulp.²¹

Als Zweeres symbool staat voor de Nederlanders die zich halfslachtig of ten volle bezwaard voelden bij het voeren van een koloniale oorlog, dan staat generaal Simon Spoor symbool voor hen bij wie dat gevoel ontbrak. Zo keurde Spoor publiekelijk de wandaden van Westerling op Zuid-Celebes af, maar hield hem intussen de hand boven het hoofd. Spoor behoedde Westerling niet alleen voor rechtsvervolging, hij liet hem ook tot eind 1948 het Korps Speciale Troepen leiden, bijna twee jaar na afloop van het bloedbad op Zuid-Celebes.²² Limpach geeft daarmee een kritischer beeld van Spoor dan Jaap de Moor zes jaar geleden deed in zijn biografie *Generaal Spoor*. Bij De Moor kun je indruk krijgen dat de keuze van Spoor om Westerling (en vele anderen) niet te vervolgen enigszins *out of character* is, een smetje op het blazoen van een anderszins bewonderingswaardige man.²³ Bij Limpach is zo'n uitweg niet mogelijk: Spoor is een 'koloniale generaal met bloed aan zijn handen'.²⁴

Die houding van weggijken en instemmen komt vaker terug in Limpachs boek, en is van toepassing op veel van de gezagsdragers, (hoge) militairen en (hoge) ambtenaren die zijn pagina's vullen. Onder de vele casestudy's in het boek bevinden zich behalve gebeurtenissen die al bekend waren, zoals de Zuid-Celebes Affaire en de slachting in Rawagede, ook tot nu toe minder bekend massaal geweld. Soms

gaat het daarbij maar om het topje van een ijsberg, zoals bij de terloopse opmerking in een soldatenbrief dat een kampong 'werd platgebrand en 300 man afgemaakt'. Over die kampong is verder niets bekend, merkt Limpach op, maar het zou om een 'tot dusver onbekende massamoord in de orde van grootte van Galoeng Lombok en Rawagede' kunnen gaan.²⁵ Waarschijnlijk stonden nooit eerder zoveel gedetailleerde gruwelijkheden uit de koloniale tijd tussen twee kaften. Het is die duizelingwekkende hoeveelheid die ervoor zorgt dat Limpachs werk gezien kan worden als een definitieve afrekening met de discursieve erfenis van de Excessennota, die de term 'exces' als benaming voor het Nederlandse geweld gangbaar maakte. Bruut geweld was met het gebruik van die term per definitie de uitzondering op de regel, en kon zo verhullen dat de uitzondering feitelijk de regel was.

De centrale these van Limpachs werk – 'Nederlandse militairen maakten zich structureel schuldig aan massageweld en bepaalde eenheden deden dit zelfs systematisch' – illustreert het belang dat Limpach hecht aan terminologie met het aanbrachte onderscheid tussen 'structureel' en 'systematisch' geweld. Bepaalde commando's en inlichtingendiensten, schrijft Limpach, pasten systematisch massageweld toe, dat wil zeggen voortvloeiend uit een weloverwogen en bewuste strategie, terwijl er bij de meerderheid van gewone eenheden sprake was structureel massaal geweld. Hiervoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen, en Limpach is hierin een nauwgezette inventarisator die zowel wijst naar de jonge, slechts kort

21 Ibidem, 624.

22 Ibidem, 740-741.

23 Jaap de Moor, *Generaal Spoor: triomf en tragiek van een legercommandant* (Amsterdam 2011).

24 Limpach, *De brandende kampongs*, 756.

25 Ibidem, 344.

Een doodgeschoten Republikeinse strijder die op een (gecamoufleerde?) fiets reed. De soldaat draagt een Japanse helm, juli 1947.

Nationaal Archief, Fotocollectie Dienst voor Legercontacten Indonesië, fotograaf onbekend

opgeleide dienstplichtige officieren die het vaak ontbeerde aan leiderschapskwaliteiten als naar gebrekkige vuurdiscipline, wraakzuchtige KNIL-militairen, een falend justitieel apparaat en een legerleiding en koloniaal bestuur dat 'bewust de kans op extreme gewelddadigheid in de eigen gelederen negeerde'. De ontluisterende conclusie is dat geen enkele schakel in het systeem bijdroeg aan de indamming van geweld.²⁶

Tegelijkertijd is de enorme hoeveelheid casussen in combinatie met een gebrek aan theoretisering een zwak punt in *De brandende kampongs*. Dat is merkwaardig gezien Limpachs gevoel voor

terminologische precisie. Zijn enorme studie voelt soms vooral aan als een lange verzameling van wegzijkende ambtenaren, sadistische militairen en verborgen Rawagedes. Bijvoorbeeld de poging van rechterlijk hoofdambtenaar Bernard Jan Lambers om het 'noodrecht' van Westering te legaliseren, uitgebreid beschreven in hoofdstuk 4, zou zich goed lenen voor een lezing aan de hand van concepten die in studies naar *counterinsurgency* inmiddels gemeengoed zijn, zoals Giorgio Agambens *state of exception* – het buiten de wet plaatsen van terroristen of guerrillastrijders, om zo hun uitschakeling toch wettig te maken – of Michel Foucaults notie van biopolitiek, waarmee

²⁶ Ibidem, 738-749.

Gevangen genomen en gedode Indonesische strijders tijdens de opmars naar Malang, juli 1947.

Nationaal Archief, Fotocollectie Dienst voor Legercontacten Indonesië, fotograaf onbekend

counterinsurgency benaderd kan worden als niet alleen een vorm van bruto geweld, maar ook als iets dat een veel verder reikende poging behelsde tot controle over alle facetten van het leven.²⁷ *De brandende kampongs* bewandelt zulke analytische wegen niet, waarmee het vatbaar is voor dezelfde kritiek als Remco Raben uitte op Ewald Vanvugts *Roofstaat*, namelijk dat het vooral een zwartboek is.²⁸ Aan zulke

27 Roel Frakking, 'Beyond sticks and carrots: Local agency in counterinsurgency', *Humanity: An International Journal of Human Rights, Humanitarianism, and Development* 5 (2014) 391-415; Ben Anderson, 'Population and affective perception: Biopolitics and anticipatory action in US counterinsurgency doctrine', *Antipode* 43 (2011) 205-236.

28 Remco Raben, 'Schuld en onschuld in postkoloniaal Nederland', *De Nederlandse Boekengids* 1.5 (2016).

werken is zeker behoefte, maar het voelt ook als een gemiste kans voor Limpach.

Een vraag die enigszins blijft hangen na lezing van *De brandende kampongs* is wat de rol was van de specifiek koloniale context op de oorlogspraktijk. Het Nederlandse optreden tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog stond immers in een lange traditie van geweld, zoals Limpach wel opmerkt. Geweld was een integraal onderdeel van de koloniale staatsstructuur en we kunnen dan ook spreken van 'een staat van geweld', in de woorden van Henk Schulte Nordholt.²⁹ Soms is die rol van het koloniale verleden met precisie te traceren: de Atjeh-oorlog was bijvoorbeeld een leerschool voor het Koninklijk

29 Schulte Nordholt, *Een staat van geweld*.

Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) als het ging om het uitoefenen van terreur. Maar vaak is die rol minder eenduidig vast te stellen en was er sprake van wat Limpach een ‘koloniaal-autoritaire mentaliteit’ noemt: een wit en westers superioriteitsgevoel dat zich soms uitte in racisme van expliciet-biologische snit (door ‘erfelijke belasting’ werden ‘inlanders nu eenmaal liever getrapt dan met zachte hand geleid’, kregen Nederlandse dienstplichtigen aan het begin van hun uitzending te horen tijdens hun ‘Indische vorming’), maar dat soms ook verhuld werd ‘door ze in een modern jasje te steken’, zoals Limpach schrijft over Van Mook.³⁰ Deze koloniaal-autoritaire mentaliteit bevindt zich aan het begin van de causale ketens die Limpach beschrijft, maar valt vaak (net) buiten het onderzoeksterrein dat hij voor zichzelf heeft gedefinieerd. Dit maakt het tot de *black box* van zijn onderzoek.

Schuld en onschuld

Waar Limpach de ‘koloniale mentaliteit’ aan de rand van zijn onderzoek laat, staat diezelfde mentaliteit bij Gloria Wekker in haar boek *White Innocence: paradoxes of race and colonialism* (2016) juist centraal. Hoewel Wekker zich voornamelijk beperkt tot een momentopname van het heden is haar boek ingegeven door de vraag welke invloed vierhonderd jaar koloniseren op de Nederlandse cultuur en mentaliteit heeft gehad. Wat zij een ‘unacknowledged reservoir of knowledge and feelings’ noemt verschilt daarom niet zo veel van de ‘koloniale mentaliteit’

waarover Limpach schrijft. Dat maakt *White Innocence* en *De brandende kampongs* verrassend complementair: het ene boek beschrijft de mentaliteit die de misdaden die in de andere studie zijn verzameld mogelijk maakten, de chronologische incongruentie daargelaten.³¹

White innocence is een rijk boek dat probeert de rol van ‘ras’ als sociaal construct in Nederland te begrijpen, met als uitgangspunt dat dit niet los gezien kan worden van het koloniale verleden. Wekker is daarbij schatplichtig aan mensen als Paul Gilroy, Edward Said of Kimberlé Crenshaw in het gebruik van concepten als het ‘culturele archief’ of ‘intersectionaliteit’. Het titelconcept van ‘witte onschuld’ is haar eigen bijdrage aan het debat. Het is een van de drijvende krachten achter het Nederlandse zelfbeeld, schrijft ze, en de daarmee samenhangende *grand narratives* van de natie: de Gouden Eeuw, de strijd tegen het water, of compromisericht polderen. Dat zijn allemaal grote verhalen waarin wit privilege of het inherent gewelddadige karakter van koloniale overheersing ontbreken. Er is volgens Wekker een actief niet-weten voor nodig om dat onschuldige beeld in stand te houden en zo de koloniale geschiedenis en haar doorwerking in het heden buiten de deur te houden.

Historici die dit als een al te vrij getheoretiseer zien doen er goed aan in acht te nemen dat Wekker zelf ook terecht opmerkt dat Said ‘does not give many clues as to how to operationalize [the concept of the cultural archive].’³² *White Innocence* moet daarom ook gezien worden als een

31 Gloria Wekker, *White innocence: Paradoxes of colonialism and race* (Durham / Londen 2016) 3.

32 Ibidem, 19.

30 Limpach, *De brandende kampongs*, 710-711.

bijdrage aan die operationalisering. Voor historici is in dat licht met name het derde hoofdstuk interessant, getiteld 'The Codded Language of Hottentot Nymphae and the Discursive Presence of Race'. Waar de rest van haar boek in de eerste plaats een etnografie van het Nederland van vandaag is, presenteert dit hoofdstuk een casus uit 1917 over drie vrouwen die bij een psychiater komen met een klacht over zogenaamde 'hottentot nymphae', oftewel ver-grote schaamlippen. Hoewel de vrouwen dus zelf in geracialiseerde termen spraken over wat ze als een probleem beschouwden, wees de psychiater deze interpretatie af en weet het aan een masculiniteits-complex. Het laat volgens Wekker zien dat zwarte mensen weliswaar weinig vertegenwoordigd waren in de maatschappij, maar dat 'ras' op dit moment al wel een prominent onderdeel van het cultureel archief was (en dat het bovendien niet los gezien kan worden van gender en seksualiteit, zoals de casus laat zien).³³ Dat is een belangrijke correctie op het wijdverbreide misverstand dat een massale aanwezigheid van zwarte mensen in Nederland noodzakelijk was voor de verspreiding van ideeën over raciale verschillen, en zich dus pas later in de twintigste eeuw zou kunnen ontwikkelen. De Nederlandse cultuur ontwikkelde zich al eerder als een koloniale cultuur, stelt Wekker dan ook – een conclusie die ze deelt met de *new imperial historians* die betoogden dat metropool en kolonie in hetzelfde analytische kader geplaatst moeten worden.³⁴

33 Wekker, *White innocence*, 81-107.

34 Ann Laura Stoler en Frederick Cooper, 'Between Metropole and Colony. Rethinking a Research Agenda', in: Frederick Cooper en Ann Laura Stoler ed., *Tensions of Empire. Colonial Cultures in a Bourgeois World*

Een onderdeel van de witte onschuld die Wekker beschrijft als centraal element in het Nederlandse zelfbeeld is de 'inability to see the atrocities committed by white people.' Wekker maakt dit punt in haar epiloog met betrekking tot een witte toehoorder bij een lezing die, geconfronteerd met het verhaal van een zwart meisje op een slavenschip dat door de kapitein doodgeslagen wordt, zich afvroeg hoe het met de kapitein afliep.³⁵ Vertaald naar een breder publiek is dit de houding die ons kan helpen de verbaasde reacties op *De brandende kampongs* te begrijpen. Alleen voor een publiek dat zich geen Nederlandse oorlogsmisdaden kan voorstellen, zoals Wekker suggereert, komt het boek van Limpach als een verrassing.

De politiek van trauma en emoties

Wie die doorwerking van het koloniale verleden wil begrijpen kan niet om de emotionele en morele registers waarin dit verleden besproken wordt heen. Die registers reiken van het idee van een 'dekolonisatietrauma' in de Nederlandse publieke ruimte, die de relatieve stilte rondom het onderwerp vanaf de jaren vijftig zou moeten verklaren, tot bijvoorbeeld de defensieve reacties die Gloria Wekker ontwaart in de sentimenten ter verdediging van Zwarte Piet. Maar de relevantie van emoties is ook te zien in bijvoorbeeld de uitgesproken morele stellingname van Christiaan Harinck, Nico van Horn en Bart Luttikhuis dat de Indonesische

(Berkeley 1997) 1-56; In Nederland, zie bijvoorbeeld Susan Legêne, *Spiegelreflex: Culturele sporen van de koloniale ervaring* (Amsterdam 2010).

35 Wekker, *White innocence*, 172.

doden die onder Nederlands bewind zijn gevallen beter geteld moeten worden dan historici tot nu toe gedaan hebben. Het tellen van ‘de in Indonesië gemaakte slachtoffers’ hoort bij het ‘onder ogen zien van het eigen falen’, schrijven deze Leidse onderzoekers.³⁶ Het koloniaal verleden is, kortom, een moreel vraagstuk geworden. Dat dwingt ons ook tot het onder ogen zien van de politiek die daarachter schuil kan gaan.

De vraag van Harinck et al. – welke doden geteld worden en welke niet – komt eigenlijk neer op de vraag om wie er gerouwd wordt en om wie niet, of nog breder, wie er binnen en wie er buiten de groep valt. In *The cultural politics of emotions* (2004) plaatste cultuurtheoreticus Sara Ahmed een kritische kanttekening bij de manier waarop naties in het reine willen komen omtrent hun koloniale verleden. De erkenning van zwarte bladzijden uit het verleden (en van de schaamte daarover) brengen het risico met zich mee uit te monden in collectieve loutering, schrijft ze. Het onder ogen zien van het verleden wordt zo vooral een zelffelicitatie. Het probleem met dit handelen op basis van schaamte is dat er opnieuw onderscheid gemaakt wordt tussen (erfgenamen van) kolonisatoren en gekoloniseerden, want het zijn immers alleen die eersten die die schaamte voelen, terwijl bij de tweede groep eerder sprake is van gevoelens van onrecht of uitsluiting. Ahmed is, kortom, kritisch op het afrekenen met het verleden als dat vooral ten dienste staat van het hervinden van nationale trots en niet gebeurt in reactie op

een vraag om excuses van (nabestaanden van) slachtoffers.³⁷ Dat roept de vraag op wat de motieven van de Nederlandse staat zijn bij het financieren van het onderzoeksproject naar dekolonisatiegeweld van het NIOD, KITLV en NIMH dat in reactie op *De brandende kampongs* is opgezet. Tegelijkertijd met die financiering is diezelfde staat nog in rechtszaken verwikkeld met de nabestaanden van Indonesische slachtoffers van oorlogsgeweld.

De manier waarop het tonen van bepaalde emoties je binnen of buiten de groep plaatsen is een van de terugkerende thema's in *White innocence*. Als we de oorlog in Indonesië en het tellen van doden even opzij zetten en kijken naar de case-study's die Wekker in haar hoofdstukken behandelt dan wordt duidelijk dat er in Nederland verschillende affectieve groepen zijn, waarbij de breuklijnen vaak langs koloniale lijnen lopen. Over de strijd over Zwarte Piet (Wekker besteedt hier hoofdstuk 5 in *White innocence* aan) schrijft ze bijvoorbeeld dat het hier niet een kinderlijke staat van onschuld betreft, maar eerder onschuld in de vorm van wat Philomena Essed en Isabel Hoving *smug ignorance* noemen: het agressief niet willen weten van de rol van racisme en koloniale erfenissen in de huidige maatschappij.³⁸ Witte voorstanders menen bijvoorbeeld dat ‘hun cultuur’ wordt aangevallen en plaatsen de kwestie in een groter narratief van een cultuur in verdrukking, aansluitend bij de politiek van een Rita Verdonk

36 Christiaan Harinck, Nico van Horn en Bart Lutikhuis, ‘Wie telt de Indonesische doden?’, *De Groene Amsterdammer*, 26 juli 2017.

37 Sara Ahmed, *The cultural politics of emotion* (Edinburgh 2014) 107-112; cf. Chris Lorenz, ‘De Nederlandse koloniale herinnering en de universele mensenrechten. De casus “Rawagede”’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 128.1 (2015) 109-130.

38 Wekker, *White innocence*, 18.

Sinterklaas op bezoek bij de Nederlandse troepen in Nederlands-Indië, december 1946.

Nationaal Archief, Fotocollectie Dienst voor Legercontacten Indonesië, fotograaf onbekend

of Geert Wilders. 'Zwarte Piet has become the focal point,' schrijft Wekker, 'the symbolic spearhead of a now year-round debate on fundamental racial inequalities in Dutch society.'³⁹ Woede, droefenis, een gevoel van verlies en ontarding, en melancholie strijden om voorrang in wat Wekker, vrij naar Paul Gilroy, *Dutch post-colonial melancholia* noemt.⁴⁰

Het ter discussie stellen van het koloniale verleden triggert volgens Wekker vaak een defensieve reactie bij voormalige kolonisten, waarin ze verschillende fasen onderscheidt: eerst wordt het algehele belang van de koloniën gebagatelliseerd, dan

wordt het gewelddadige karakter ontkend, en vervolgens worden de kolonisten zelf als slachtoffer voorgesteld.⁴¹ Die indeling doet misschien wat schematisch aan, maar als ideaaltypen zijn ze zeer toepasbaar op de historiografie. De notie van de kolonistator als slachtoffer vormt bijvoorbeeld de kern van Niall Fergusons werk over het Britse koloniale rijk. De misschien wel bekendste academische verheerlijker van de Britse koloniale geschiedenis legt in *Empire: How Britain made the modern world* (2003) veel nadruk op de Britse slachtoffers in Japanse krijgsgevangenschap tijdens de Tweede Wereldoorlog en zoekt het in verband met de aanleg van de *Hellfire Pass*

³⁹ Ibidem, 142-143.

⁴⁰ Ibidem, 149-150, 159-167; Paul Gilroy, *Postcolonial melancholia* (New York 2005).

⁴¹ Wekker, *White innocence*, 160.

zelfs in religieuze metaforen: ‘This was the Empire’s Passion; its time on the cross.’ Het Britse Rijk is in Fergusons lezing het ultieme slachtoffer van de geschiedenis.⁴²

Er zit een politieke dimensie aan zulke koloniale geschiedschrijving. Emotionele reacties – zoals de door Wekker beschreven defensieve witte reacties – komen neer op een actieve stellingname in een discursieve strijd om betekenis. Dat geldt ook voor het ‘dekolonisatietrauma’, waarover Elsbeth Locher-Scholten in 1997 al schreef naar aanleiding van de Nederlandse bronnenuitgaven over de Indonesische dekolonisatie door Simon van der Wal. Diens voorzichtige aanpak waarbij heikele punten werden ontweken, schreef Locher-Scholten, duidde niet zozeer op een ‘onverwerkt trauma’ aan Nederlandse zijde aangaande de dekolonisatie, maar op een politieke strijd over de interpretatie van die geschiedenis. Werken als die van Van der Wal, maar ook P.J. Drooglever of Joop de Jong, zijn zo bezien vooral geschreven vanuit het idee dat er (een bepaalde mate van) legitimiteit zat in het Nederlandse koloniale project en in het handelen tijdens de dekolonisatiestrijd. ‘Chronologisch passen [de bronnenuitgaven] in de periode van nationaal zwijgen over het koloniale verleden,’ schrijft Locher-Scholten, maar ‘het trauma was niets anders dan een politieke strijd om de koloniale herinnering en geschiedschrijving.’⁴³

42 Niall Ferguson, *Empire: How Britain made the modern world* (Londen 2003) 729.

43 Elsbeth Locher-Scholten, ‘Een bronnenpublicatie als signaal van koloniaal trauma? Ontstaan en ontvangst van de officiële bescheiden’, in: P. J. Drooglever en M. J. B. Schouten ed., *De leeuw en de banteng: bijdragen aan het congres over de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1945-1950, gehouden in Den Haag van 27-29 maart 1996* (Den Haag: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis 1997) 250-272, aldaar 266.

Die nadruk op de herinnering aan het koloniale verleden als een politieke interpretatiestrijd zien we vaker terug, bijvoorbeeld in de bespreking van Guno Jones van de NTR-serie *De Slavernij* een paar jaar geleden. Het debat over de tv-serie uit 2011 werd gekenmerkt door felle polemieken. De PVV schreef dat het een serie was ‘waarin de witte Nederlander verdoemd wordt,’ terwijl experts die meewerkten aan de serie op hun beurt onaangenaam verrast waren door de uitwerking en de promotie ervan, met als dieptepunt de aankondiging van een ‘game’ waarin de speler zelf slaven kon verhandelen. Hoewel de game uiteindelijk een hoax bleek, nam het de zorgen over de lichtzinnigheid waarmee de NTR het onderwerp benaderde niet weg. Jones benadrukt dat achter deze emotionele bewoordingen een discursieve strijd schuilgaat tussen ‘een Nederlands postkoloniaal vertoog [...], dat vanaf eind jaren negentig [...] wordt uitgedragen door een herdenkings- en herinneringsgemeenschap’ en een ‘ethnonationalistisch vertoog, dat vanaf het nieuwe millennium electoraal de wind in de zeilen heeft.’⁴⁴

Er is een belangrijk verschil in de manier waarop Locher-Scholten en Jones omgaan met die tweedeling ‘trauma’ (emotie) en ‘herinneringspolitiek’ (ratio). Voor Locher-Scholten is het politieke strijd *in plaats van* trauma. Psychologische terminologie is bij haar vooral analytisch gereedschap voor de historicus. Ze is kritisch op dat gereedschap en ziet er vooral

44 Guno Jones, ‘De Slavernij is onze geschiedenis (niet). Over de discursieve strijd om de betekenis van de NTR- televisieserie De Slavernij’, *BMGN – Low Countries Historical Review* 127 (2012) 56-82, aldaar 58, 61.

de risico's van in, er is immers 'geen bank bij de therapeut voor de Nederlandse natie', maar ze geeft ook toe dat 'er zeker [...] analogieën in individuele en collectieve processen aan te wijzen [zijn].'⁴⁵ Zulke afwegingen over het nut van psychologiserend taalgebruik zijn nuttig, maar wat uit het oog dreigt te raken is de functie die dat taalgebruik vervult in het bepalen van wie er onderdeel van het collectief is en wie er aanspraak kan maken op het predicaat 'objectieve wetenschapsbeoefening'. Bij Jones wordt deze *politics of emotion* van de koloniale geschiedschrijving zichtbaar: het benoemen van trauma en emotie – net als het benoemen van objectiviteit, afstandelijkheid en neutraliteit – zijn wapens in de discursieve interpretatiestrijd. Jones' interpretatie van de receptie van de NTR-serie *De Slavernij* is daarom ook relevant voor de bredere discussie over koloniale geschiedschrijving.

In de slipstream van wat de *emotional turn* is gaan heten, wordt duidelijker wat we met deze worsteling met emoties en psychologie aan moeten. Historici en cultuurwetenschappers als Sara Ahmed, Ute Frevert of Ruth Leys benadrukken dat emoties geen pre-sociale realiteit vertegenwoordigen die lichamelijk en autonoom is, maar verweven zijn met onze sociale en culturele praxis. In andere woorden, de strikte dualiteit tussen ratio en emotie bestaat niet.⁴⁶ De vraag of er sprake is van trauma (met gevoelens als

schaamte of trots) *of* van een ideologisch dispuut verliest zo aan relevantie. De notie dat we hier te maken hebben met een politiek-discursieve strijd staat niet op gespannen voet met de psychologische dimensie van postkoloniale herinnering. Integendeel, de twee liggen in elkaars verlengde en beïnvloeden elkaar. In de Nederlandse koloniale historiografie heeft de *emotional turn* echter nog maar weinig navolging gehad en worden termen als 'verwerking' vaak wat vrijblijvend gebruikt.

Koloniale cultuur

In Elizabeth Buettners *Europe after empire* staan termen als trauma, verwerking of stilte weliswaar niet centraal – het betreft hier een overzichtswerk met een vergelijkend perspectief over culturele dekolonisatie in vijf voormalige koloniserende landen – maar in het gebruik van zulke terminologie vindt ze een fijne balans. Ze refereert niet gemakzuchtig aan trauma's of aan een onverwerkt verleden, maar schrijft bijvoorbeeld dat 'nurtured resentment' de modus operandi was van vele gerepatrieerde *to-toks* uit Indië in reactie op het in hun ogen falen van de Nederlandse politiek, die de Indonesische onafhankelijkheid niet had weten te voorkomen.⁴⁷ Zonder zich expliciet over de *affective turn* uit te laten, vindt

45 Elsbeth Locher-Scholten, 'Verwerking en koloniaal trauma: balans van begrippen', *Bzzlletin* 25 (1995) 3-9, aldaar 8-9.

46 Hoewel de *affective turn* onder historici iets van de afgelopen tien jaar is, bouwt het voort op vroeger werk – wat door onder meer Ahmed en Leys overigens benadrukt wordt. Voor recente bijdragen, zie: Sara Ahmed, *The cultural politics of emotion* (Edinburgh

2014); Ruth Leys, 'The turn to affect: A critique', *Critical Inquiry* 37.3 (2011) 434-472; Ute Frevert, *Emotions in history: Lost and found* (Boedapest 2011). Voor vroege invloeden, zie: Arlie Russell Hochschild, 'Emotion work, feeling rules, and social structure', *American Journal of Sociology* 85.3 (1979) 551-575; Audre Lorde, *Sister outsider: Essays and speeches* (Trumansburg, NY 1984).

47 Elizabeth Buettner, *Europe after empire: Decolonization, society, and culture* (Cambridge 2016) 216.

Buettner zo een evenwichtige benadering waarin politiek en emotie verweven zijn.

Net als Wekker schrijft Buettner in *Europe after empire* over de kwestie Zwarte Piet. Ze plaatst deze maatschappelijke discussie eveneens in een postkoloniaal verband, maar de casus vormt slechts de inleiding tot een zeer omvangrijke en indrukwekkende vergelijkende studie van (post)koloniale cultuur in Frankrijk, Groot-Brittannië, Nederland, België en Portugal. Zwarte Piet laat, net als al die andere postkoloniale botsingen, zoals de kwestie van de Gouden Koets, volgens haar zien dat ‘cultures of empire not only remain alive in Europe; the fight over their meanings and survival also suggests that there is no end in sight to the halting process of coming to terms with them.’⁴⁸

Culturele dekolonisatie – of eigenlijk het gebrek daaraan – is zo het centrale thema in *Europe after empire*. ‘Regardless of where one looks, imperial mentalities remained alive both during and after decolonization as many Europeans proved unwilling or unable to decolonize their minds to adjust to a new era,’ schrijft Elizabeth Buettner in de epiloog van haar boek.⁴⁹ Hoewel *Europe after empire* met de verschillende casestudy’s soms wat fragmentarisch blijft, springen uiteindelijk de overeenkomsten tussen de vijf voormalige koloniale machten het meest in het oog. Vrijwel bij elk van de vijf voormalige koloniale machten die Buettner behandelt is er bijvoorbeeld sprake van groepen die na de dekolonisatie van de respectievelijke koloniën in het moederland fungeerden als pleitbezorgers van de koloniale zaak (Portugese *retornados*, Franse *pieds-noirs*, Belgische *anciens*

coloniaux, en, tot op zekere hoogte, Indische Nederlanders in de breedste zin van het woord). In hun herinneringen vloeien de geschiedenis van *empire*, persoonlijke herinneringen aan een onbezorgde jeugd, en de heftige transitie van dekolonisatie die daarop volgde, in elkaar over. Dat heeft geleid tot scheve representaties van de koloniale situatie, schrijft Buettner:

Examined comparatively across postcolonial Europe [...] time and again former colonials have portrayed their position as defenders of imperial legacies as akin to a ‘subaltern’ group fighting a rear-guard action against a dominant mainstream which veers towards the critical or the forgetful.⁵⁰

Ze noemt in deze vergelijking ook de Indische gemeenschap in Nederland. Deze postkoloniale problematiek – hoe kan dezelfde groep zowel gezien worden als verdediger van de oude koloniale orde als *subaltern* in de metropool? – is al eerder benoemd. Lizzy van Leeuwen schreef in *Ons Indisch erfgoed* (2008) bijvoorbeeld:

De postkoloniale reconstructie van tempo doeloe als de verbeelde bakermat van de Indische traditie verdonkeremaant zowel de ambigue eigen ervaring(en) en stem van de Indo’s als de superieure en tamelijk onaantastbare positie van de blanke bovenlaag in het laatkoloniale bestel.⁵¹

Natuurlijk kan hier de kanttekening bij gemaakt worden dat er juist uit Indische hoek ook veel kritisch werk verschenen

48 Ibidem, 4.

49 Ibidem, 498.

50 Ibidem, 463.

51 Lizzy van Leeuwen, *Ons Indisch erfgoed: zestig jaar strijd om cultuur en identiteit* (Amsterdam 2008) 18.

Een gevangen genomen Brits-Indische deserteur in de gevangenis van Lahat, Sumatra, juli 1947.

Nationaal Archief, Fotocollectie Dienst voor Legercontacten Indonesië, foto graaf onbekend

is dat absoluut niet onder de noemer ‘verdonkeremanen’ of ‘nostalgie’ valt. Bovendien is die nostalgie, wanneer er wel sprake van is, zeker niet beperkt tot Indische Nederlanders, maar snijdt ze dwars door de samenleving.⁵² Met het in dezelfde adem noemen van de Indische groep

en onder meer de Frans-Algerijnse *piets-noirs* doet Buettner echter iets dat in de Nederlandse historiografie niet eerder gedaan is.

Dat schept verwachtingen, maar helaas werkt Buettner deze vergelijking tussen verschillende groepen van *former colonials* in de respectievelijke metropolen niet helemaal uit. Het wordt zo niet volledig duidelijk in hoeverre Indië-veteranen of Indo-Europeanen – groepen die natuurlijk

⁵² Paul Bijl, ‘Dutch colonial nostalgia across decolonisation’, *Journal of Dutch Literature* 4 (2013) 128-149, aldaar 129.

niet hetzelfde zijn, maar dat onderscheid valt wat weg bij Buettner – ook hier in Nederland in *subaltern*-vermomming de koloniale erfenis verdedigen. Dat is jammer, want het is interessante materie die in de bestaande historiografie nog niet volledig uitgekristalliseerd is. Er is wel al veel aandacht geweest voor de slechte behandeling na aankomst in Nederland van Indische repatrianten en het in kritischer licht zetten van tempo doeloe-nostalgie, maar terechte claims op slachtofferschap van de Indische gemeenschap kunnen zich echter soms akelig dicht bevinden bij verheerlijking van de koloniale situatie – dat is een moreel krachtenveld waar historici zich niet afzijdig van kunnen en zouden moeten willen houden.

Buettners voorlopige verkenning van vragen als deze vloeit voort uit de agenda van de *new imperial history*. Zoals hierboven al aangegeven schaarft ook Gloria Wekker zich met haar dictum de metropool en de koloniën niet als gescheiden werelden te beschouwen achter de bekende oproep van Ann Stoler en Fred Cooper om deze twee geografisch gescheiden locaties ‘binnen één analytisch veld te brengen.’⁵³ De vaststelling dat Europa cultureel en mentaal niet gedekoloniseerd is, die zowel Buettner als Wekker maakt, roept vooral de vraag op hoe die geest in de eerste plaats gekoloniseerd is geraakt. Diezelfde vraag roept Limpach op met zijn frequente verwijzingen naar ‘koloniaal-autoritaire mentaliteiten’. Als de drie hier besproken werken samen één richting uitwijzen is het wel die van meer onderzoek naar de vorming van dat koloniale denken. Het is dus de vraag of

het naar aanleiding van Limpachs boek gestarte onderzoek van het NIOD, KITLV en NHMI naar geweld tijdens de dekolonisatie wel de logische volgende stap was om te nemen. Moet er niet eerder onderzoek volgen naar de mentaliteit die het Nederlandse handelen als kolonisator vormgaf, en die dat geweld mogelijk maakte? Of naar de recentere politiek-discursieve strijd en de politiek van emoties in de interpretatie van het koloniale verleden?⁵⁴

Meer onderzoek naar de vorming van de koloniale geesteswereld – met name ook in de metropool – is de onderzoeksagenda die volgt uit de hier besproken boeken. Of dat de dekolonisatie van diezelfde geesteswereld in het heden dichterbij brengt is weer een heel andere vraag. Het is in ieder geval verstandig hier Paul Bijls observatie uit zijn proefschrift *Emerging memory* in acht te nemen, namelijk dat het probleem niet ligt bij een gebrek aan kennis maar bij gebrekkige referentiekaders om koloniale gruwelen onderdeel kunnen laten zijn van een collectief geschiedverhaal. Erkennen dat ook wij als historici beïnvloed worden door die gebrekkige koloniale referentiekaders zou al een mooie eerste stap zijn.

54 In het buitenland is dergelijk onderzoek al op grotere schaal verricht, zie voor twee introducerende bundels: Catherine Hall en Sonya O. Rose ed., *At home with the empire: Metropolitan culture and the imperial world* (Cambridge / New York 2006); Sebastian Conrad, Shalini Randeria en Beate Sutterlüty ed., *Jenseits des Eurozentrismus: postkoloniale Perspektiven in den Geschichts- und Kulturwissenschaften* (Frankfurt am Main / New York 2002).

53 Stoler en Cooper, ‘Between metropole and colony’.

Over de auteur

Dr. **Matthijs Kuipers** is docent bij het departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis van de Universiteit Utrecht. Hij was daarvoor als onderzoeker verbonden aan het European University Institute (EUI) in Florence waar hij begin 2018 zijn proefschrift *Fragmented empire: Popular imperialism around the turn of the twentieth century* verdedigde.

E-mail: m.l.kuipers@uu.nl